

Boek van de maand

Jan van Oudheusden bespreekt:

Edward Radzinsky, *Stalin. Onthullingen uit de geheime privé-archieven* (Balans/Van Halewyck, Amsterdam/Leuven 1996), 556 blz., prijs f 55,-. Vertaling: Jaap van der Wijk

"De mensen van het grootste land ter wereld ontwaakten dagelijks met zijn naam op hun lippen. De hele dag door hoorde of zag je zijn naam, uitgesproken door acteurs, gezongen in liederen en gedrukt in grote letters op de voorpagina's van alle kranten. Zijn naam werd verleend aan fabrieken, kolchozen, straten en steden, als de hoogst denkbare eer ... Tijdens de politieke schijnprocessen die door hem werden georganiseerd vereerden zijn slachtoffers zijn naam terwijl ze op het schavot stonden ..."

Een Stalin-biografie die zo begint, nodigt direct uit tot verder lezen. Edward Radzinsky, die enkele jaren geleden een veelbesproken biografie schreef over tsaar Nicolaas II, drong voor zijn nieuwe boek door in pas geopende Russische staatsarchieven.

Steeds is Radzinsky de verteller, die je als lezer meetroont, de archieven in. Het lijkt soms wel het verslag van een speurtocht, en de meesterspeurder is zo vriendelijk ons af en toe over zijn schouders te laten meelesen. Een voorbeeld. Toen Stalin stierf liet hij duizenden boeken na, onder andere de werken van de mannen die hij had vermoord: Trotski, Kamenjev, Zinovjev, Boecharin. Bijna elk boek bleek te zijn voorzien van zijn cynische opmerkingen. Waar Trotski in zijn *Terreur en Communisme* (1920) het revolutionaire geweld ophemelde, schreef Stalin in de kantlijn: "Klopt!", "Goed gezegd!" of "Ja!". In een boek van de Duitse sociaal-democraat Kautsky, waarin deze klaagde over de buitensporige terreur van vlak na de revolutie, schreef Stalin: "Ha ha!".

In gedachten zie je Stalin voor je, terwijl hij zoiets zit te krabbelen.

Radzinsky heeft documenten gebruikt uit enkele tot voor kort hermetisch gesloten archieven. In de eerste plaats het Presidentieel Archief, dat onder Gorbatsjov werd opengesteld. Verder het Centrale-Partijarchief (het heilige der heiligen van de Communistische Partij) en het Centrale Staatsarchief van de Oktoberrevolutie. Ook het KGB-archief, 'de grootste bloedbank ter we-

reld', werd geraadpleegd, zij het via derden. Uit Stalins privé-archief citeert hij onder meer brieven aan zijn moeder en aan zijn echtgenote, brieven van Boecharin, maar ook het dagboek van Stalins tante Maria Svanidze. Stalins gastenboek vormt een rijke bron die van dag tot dat vertelt aan wie hij audiëntie verleende.

Naast al die schriftelijke bronnen maakt Radzinsky gebruik van interviews.

Radzinsky geeft ruiterlijk toe dat hij niet de eerste historicus is die inzage had in de geheime archieven. Dimitri Volkogonov was hem voor. Diens *Triomf en tragedie - een politiek portret van Josef Stalin* uit 1991 was een nog dikkere pil dan dit 556 pagina's tellende verslag. Alleen is Radzinsky naar mijn smaak veel beter leesbaar. Dit laatste vormt een overeenkomst met de eveneens zeer leeswaardige boeken van vroegere Stalin-biografen zoals Deutscher, Tucker of Ulam. Maar juist de lardering met tal van bloempjes uit de geheime archieven maakt het boek van Radzinsky extra pikant.

De inhoud

De grote lijn mag bekend zijn. Josef (koosnaam: Soso) Vissarionovitsj Dzoegasjvili, zoon van een Georgische schoenlapper, is geboren in een armzalige hut in het stadje Gori. Hij wordt in elkaar geslagen door zijn dronken vader, in bescherming genomen door zijn moeder. Al jong leert hij slagen ontwijken, veinzen, zich verbergen.

Zijn moeder doet hem in 1894 naar het seminarie in Tiflis. Het even strenge als hypocriete regime van de popes brengt Soso in de contramine. Hij wordt van school getrapd wegens verboden boekenbezit, maar van de paters heeft hij toch wat opgestoken: dienstbaarheid, martelaarschap ten behoeve van het welzijn van de mensheid. De jonge Soso schrijft zelfs gedichten in die geest. Hij neemt een schuilnaam aan, ontleend aan een Georgische heldenroman, Koba. Een andere leer zuigt hij echter ook op: het marxisme.

kleio

nummer 7/96
pagina's 24 en 25

Koba leidt jarenlang het leven van een desperado, een beroepsrevolutionair. Steeds wordt hij opgejaagd door de tsaristische geheime politie, de Ochrana. Vaak is gespeculeerd over de vraag, of Koba geen dubbelagent van de Ochrana geweest is. Op elke gevangenschap volgt immers een fantastische ontsnapping, terwijl zijn kameraden omkomen. Radzinsky kan hier helaas niet het laatste woord spreken.

De ontmoeting van Koba met de revolutionair Lenin en diens lessen in niets-ontziende jacobinistische terreur zijn essentieel. Lenin is Koba's tweede vader. Zelfs zijn nieuwe schuilnaam kort hij expres zo af, dat die op de naam Lenin rijmt; het wordt niet Stalinov (man van staal) maar Stalin. Stalins rol in de Oktoberrevolutie is bescheiden. Des te groter is zijn haat tegen de prima donna van de revolutie, Trotski. Deze onhandelbare ijdeltuit ziet Stalin nog niet staan. "De man die de revolutie miste", zo smaalt Trotski. Hij zal het bezuren. De eerste botsing tussen de twee titanen doet zich voor in de Burgeroorlog, bij de stad Tsaritsyn, het latere Stalingrad. In de Rode Terreur doen beide heren overigens niet voor elkaar onder.

Als de Roden de Burgeroorlog hebben gewonnen, vreest iedereen de macht van Trotski. Lenin vertrouwt Stalin volkomen en benoemt hem tot secretaris-generaal van de Partij; een benoeming waar hij te laat spijt van krijgt. Lenin wordt door beroertes getroffen en de secretaris-generaal staat persoonlijk garant voor het isolement van zijn god. Lenin mag zelfs geen kranten meer lezen. Lenins testament, waarin deze de onmetelijke macht van kameraad Stalin hekelt en aanbeveelt hem af te zetten, blijft onuitgevoerd; nota bene met instemming van Trotski!

Als Lenin in 1924 is gestorven en diens Heilig Lijk gebalsemd en wel wordt geëxposeerd, verslaat Stalin al zijn rivalen. Eerloos laten ze zich wegmanoeuvreren, de mannen die elkaar haast even hevig haten als ze Stalin vrezen. Zinovjev en Kamenjev bevorderen dat Trotski verwijderd wordt. Vervolgens wordt dit tragische politieke duo zelf ook uitgerangeerd. Oppositie voeren is vanaf 1927 verboden. Tenslotte is het de beurt aan Bocharin, die in 1929 ten val komt. De Partij heeft dan de industrialisatiekoorts te pakken en de te softe Bocharin, architect van de NEP (Nieuwe Economische Politiek), vecht vergeefs voor lijfsbehoud.

'Stalins Revolutie', een ware oorlog tegen het volk, kan dan beginnen. Miljoenen boe-

ren worden als 'koelakken' gedeporteerd of de kolchozen in gedreven. Kerken en kloosters worden gesloopt. Industrieën worden uit de grond gestampt. Binnen tien jaar moet honderd jaar achterstand zijn ingelopen, haamt Stalin erin. Schijnprocessen tegen 'saboteurs' en 'spionnen' vormen het noodzakelijke bijverschijnsel. Ze worden geregistreerd door de trouwe Jagoda, die het ene na het andere komplot uitvindt. De massa moet geloven in de onfeilbaarheid van de Partij.

Stalins vijftigste verjaardag in 1929 vormt aanleiding tot de meest uitzinnige felicitaties en lofbetuigingen. 'De Grote Baas' - zoals hij voortaan heet - neemt ze quasi-bescheiden in ontvangst. In het hongerjaar 1932 wordt het graan gewoon geëxporteerd, terwijl vijf tot acht miljoen mensen sterven. Niemand spreekt erover, ook de buitenlandse bezoekers niet. Bernard Shaw verklaart dat de USSR het land van de toekomst is. Intellectuelen als Gorki, Pasternak, Sjolochov laten zich de eretitel 'ingenieurs van de ziel' welgevallen.

Terreur

Dit alles wordt door Radzinsky met vaardige pen geschetst. Ook in het beschrijven van de persoonlijke en familielevens van Stalin toont hij zich een meester. Zoals het familiedrama in 1932.

Stalins jonge vrouw Nadezjda Alliloejeva kan niet meer tegen zijn ruwe macho-gedrag. Zij pleegt zelfmoord door zich een kogel door het hoofd te schieten. Overvloedig citeert Radzinsky uit de briefwisselingen in de jaren die aan het incident voorafgaan. Nauwkeurig wordt het drama gereconstrueerd. Op basis van archiefgegevens concludeert Radzinsky dat Stalin zijn vrouw heeft vermoord.

Twee jaar later wordt Stalins beste vriend, Sergei Kirov, in Leningrad door een huurmoordenaar doodgeschoten. Op hem was de hoop van de Partij gevestigd voor een iets meer ontspannen koers. De moord op Kirov komt de Grote Baas dus goed uit, al plengt hij hete tranen bij de uitvaart van zijn trouwe vriend. Het bewijs dat Stalin opdracht tot de moord gaf, kan Radzinsky niet leveren, het blijft bij speculaties. Stalin gebruikt de moord om de NKVD (geheime dienst) een verschrikkelijke kloppacht op medeplichtigen en complotteurs te laten ontkenen. De 'Grote Terreur' vangt aan. Die eerste golf arrestanten wordt wel de 'Kirovstroom' genoemd. Jagoda is voor dit werk te slap en wordt vervangen door de bloedhond

Jezjov. Heel de oude Leningarde wordt vernietigd.

Het is deze gruwelijke episode, eerder al omvangrijk geboekstaafd door Robert Conquest (*The Great Terror. Stalin's Purge of the Thirties*, Londen 1968), die een kolfje vormt naar de hand van de rasverteller Radzinsky. Hij besteedt meer dan honderd pagina's aan de sfeer van angst, het Moskouse 'nachtleven', de geregisseerde blijdschap van de massa's, de kinderen die hun ouders aangeven, de schijnprocessen, het gedraai van Zinovjev en Kamenjev.

De stem van deze betreurenswaardige slachtoffers klinkt voor het eerst sinds zestig jaar op uit de archieven. Lees bijvoorbeeld eens Zinovjevs smeekbede aan Stalin: "14 april 1936. In mijn ziel is slechts één brandend verlangen: om u te bewijzen dat ik geen vijand meer ben [...] Ik heb het punt bereikt waarop ik lange tijd staar naar de foto's van u en de andere leden van het Politburo in de krant, en denk: beste vrienden, kijk in mijn ziel, dan zullen jullie zien dat ik niet langer jullie vijand ben, dat ik met heel mijn hart en ziel bij jullie hoor en dat ik alles zou willen doen om jullie vergiffenis en clementie te verdienen."

Stalins lijfwacht Pauker kan schitterend na-doen hoe Zinovjev zich meelijwekkend jammerend naar zijn executieplaats heeft laten slepen. Stalin komt niet meer bij van het lachen. Maar ook Pauker gaat eraan, ook Jagoda, ook Jezjov.

Nog een mooie: Als Jagoda nog hoofd van de geheime dienst is, verzamelt hij de kogels van degenen die hij laat executeren. Als Jagoda wordt doodgeschoten, eigent Jezjov zich de kogels toe. Als Jezjov wordt doodgeschoten, wordt alles geregistreerd. In zijn dossier zit een lijst persoonlijke eigendommen, waarop onder andere staat: "Revolverskogels, afgestompt, in papier gewikkeld, met de inscripties Zinovjev, Kamenjev."

De NKVD heeft geheime afdelingen die NKVD-personeel in de gaten houdt; en een supergeheime afdeling die deze geheime afdelingen bespioneert. Regelmatig houdt Jezjov schoonmaak in eigen gelederen, zodat in de kampen heel wat voormalige beulen met hun voormalige slachtoffers worden verenigd.

Het klapstuk van de Grote Terreur is de val van de 'lieveling van de Partij', Bocharin. Drienvertig keer schrijft deze vanuit de gevangenis een brief aan Stalin; geen eenmaal krijgt hij antwoord. Voor het hogere doel, het welzijn van de Partij en de USSR, ondertekent Bocharin alle beschuldigingen.

Edward Radzinsky.

Maar er is verschil met Zinovjev en Kamenjev. Door alles te bekennen, bekend hij in feite niets.

De hele Leningarde, de 'tweede aristocratie' van Rusland wordt vernietigd. De eerste, de tsaristische, was in 1917 uitgemoord. Stalin gelooft in het bestaan van de komplotten. Hij is oprecht verontwaardigd over de onthulde misdaden. Ook de moordenaars worden vermoord. Degenen die het bloedbad overleven zijn slechts zielige marionetten in de handen van de Poppenbaas.

De laatste jaren

Over Stalins rol in de Tweede Wereldoorlog en Stalins laatste jaren heeft Radzinsky niet zoveel nieuws te melden. Hij onthult een geheime ontmoeting tussen Hitler en Stalin (op 18 oktober 1939 in Lvov) maar het bewijsmateriaal is gebrekkig. Op het raadsel van Stalins verdwijning gedurende de eerste weken van operatie Barbarossa wordt geen nieuw licht geworpen. Dan volgen de ontmoetingen met Churchill en Roosevelt, de verdeling van Oost-Europa, het bloedbad-Katyn, de opstand van Warschau, de deportaties van Sovjet-volkeren.

De jaren na 1945 lieten een herhaling zien van de terreur en angst van de jaren dertig. Zelfs de vrouw van zijn trouwe knecht Molotov werd gearresteerd. Het doktersproces van 1952-1953 moest de intro worden tot zijn laatste thriller, de moord op de Russische joden. Stalins plotselinge, mysterieuze dood stak daar een stokje voor. Volgens Radzinsky koesterde Stalin ook vergevorderde plannen voor het ontketenen van een Derde Wereldoorlog toen de dood hem verraste.

Orwelliaanse sfeer

Kritiek op het boek is zeer wel mogelijk. Radzinsky, zoon van een intellectueel met een hartstochtelijke liefde voor de Europese democratie, geeft in zijn voorwoord al aan opgevoed te zijn met angstaanjagende verhalen over Stalin. Hoewel hij die haatgevoelens heeft willen omzetten in het streven de ware aard van de Grote Leider te onthullen, komt hij niet geheel los van de geesten uit zijn kindertijd. Daardoor vergeet hij heel eenvoudige vragen te stellen zoals: hoe was het mogelijk dat een onooglijke Georgiër, die zijn leven lang Russisch met een zwaar Georgisch accent sprak, object bleef van adoratie door miljoenen Russen? Daar komt bij dat Radzinsky niet al zijn spe-

culaties met geloofwaardig feitenmateriaal weet te onderbouwen. Zaken als het leven in de Goelag Archipel en de levensomstandigheden van de Russen tijdens de NEP en in de periode van de Vijfjarenplannen blijven onderbelicht. Raadsels als Stalins lidmaatschap van de Ochrana of diens goedgelovigheid ten aanzien van het non-agressiepact van 1939 worden niet opgelost. Soms staan er foutieve data vermeld (Jezjov verdween niet in 1938 maar in 1939, p. 402). Foto-onderschriften zijn bepaald slordig (Svetlana als kleuter, én Svetlana als tiener, beide foto's gedateerd 1935). Spelfouten ontsieren soms het betoog (peiler in plaats van pijler, molog voor moloch), resultaat van haastig vertaalwerk.

Ik heb het boek van Radzinsky niettemin met veel smaak gelezen. Het is uitstekend bruikbaar voor de geschiedenisles. De Orwelliaanse sfeer wordt goed geschetst door dat Radzinsky eigen en andermans herinneringen optekent. Zoals bij Stalins dood:

"Ik herinner mij die dag in maart nog. Ik herinner mij de stem van Levitan, de commentator van Radio Moskou, een angstaanjagende stem, die men met de stem van de Grote Baas zelf was gaan associëren. Levitan las het officiële nieuws over zijn ziekte voor. Het land luisterde met stomheid geslagen naar het verhaal over de witte bloedlichaamjes. Dus hij had bloed, net als wij allemaal! Betekende dit dat de dood hen zou wagen hem uit ons midden te nemen? Het volk bestookte de kranten met allerlei fantastische voorstellen: mensen wilden hun leven geven, als Hij maar in leven bleef..."

Aan Orwell ontleend is ook Radzinsky's begrip 'diepgaande taal'. Dat is de taal met de dubbele bodem, waarvan de communisten zich vaak bediend hebben. 'Ja' betekent altijd 'nee'. 'Vreedzame demonstratie' betekent 'gewapende opstand'.

Als Stalin zegt: 'Ik hoop dat kameraad X niets overkomt' betekent dat zoveel als: 'X moet worden gedood!' De 'strijd voor de vrede en het socialisme' na 1945 is verhullend taalgebruik voor 'Door middel van de vredesbeweging zullen wij de rebellie en de revolutie in gang zetten'.

Dit was de 'dubbelspraak' van Orwell (war is peace; freedom is slavery)!

De docent geschiedenis zal het boek met vrucht gebruiken. Talloze citaten uit tot dusver geheime bronnen vormen inspirerend materiaal. Ik heb het al uitgeprobeerd. Om te demonstreren dat er ook geschikte toetsen mee samen te stellen zijn, volgen hier enkele opgaven uit een recent 5-vwo-proefwerk.

OPGAVEN

1. Hieronder volgen enkele citaten uit de nieuwe Stalin-biografie van Edward Radzinsky.

a. "Er kwam een vergadering van het Centraal Comité van de Communistische Partij bijeen, waarop de secretaris-generaal zou worden gekozen. Hier liet Stalin een van zijn favoriete zinnen zien: hij bood zijn ontslag aan. Zo had Lenin het gewild en voor hem was de wil van de god Lenin heilig. Zijn verwachtingen kwamen volledig uit: men stemde unaniem dat hij moest blijven. (Trotski, Kamenjev en Zinovjev omdat zij elkaar haatten). Nu was hij dus secretaris-generaal op hun verzoek. Van nu af kon hij zeggen: 'Je krijgt precies waarom je hebt gevraagd'."

b. "Vanaf ... was het keerpunt officieel. Het Jaar van de Grote Ommekeer was begonnen. Het grootste experiment van de twintigste eeuw, dat een eindeloos bloedvergieten zou veroorzaken. Wat maakte dat bloed uit, wanneer er een schitterende toekomst in het verschiet lag? Stalin was van plan de toekomst zo snel mogelijk te realiseren, met revolutionaire middelen. Het verzet in de dorpen zou spoedig zijn gebroken, net als dat van een groot deel van de koelakken."

c. "De gigantische rijkdommen van het land, in beslag genomen door de bolsjewieken die zo'n afkeer van geld hadden, werden aangewend ter voorbereiding van de wereldrevolutie. In 1922 werden er bijvoorbeeld vier miljoen lire uitgekeerd aan de Italiaanse Communistische Partij, zevenenveertig miljoen mark aan de Duitsers en 640.000 franc aan de Fransen. Er kwam geen einde aan de lijst. Het uitgehongerde Moskou gaf de communistische partijen van de hele wereld te eten..."

d. "De vrije markt, die eens zo verafschuwde steunpilaar van het kapitalisme, verscheen weer op het

toneel. Afgelopen was het met de droom van collectieve boerderijen, waarin de plattelanders zich zouden moeten verenigen. In plaats daarvan werden zij vrijgelaten... De bolsjewieken dreven al handel met de kapitalistische landen."

Nu volgen enkele begrippen.

I. Komintern

II. NEP

III. machtsstrijd

IV. constructivisme

V. geheime politie

VI. collectivisatie

Opdracht: combineer de letters van de fragmenten met de cijfers van de begrippen.

Dus: tekst a hoort bij begrip ... (cijfer invullen), etc.

Let op: er blijven twee begrippen over!

2. a. Welke karaktertrek van het Stalinisme wordt treffend geïllustreerd door het volgende citaat uit dit boek?

"Hij stelde een bescheiden antwoord samen 'aan alle organisaties en kameraden die mij hebben gefeliciteerd ... Ik beschouw uw wensen als gelukwensen voor de grote Partij van de arbeidersklasse, die mij heeft geschapen en verheven naar haar beeld en gelijkenis.'

Het bezigen van bijbelse begrippen gebeurde opzettelijk, net als de verklaring, dat hij niet uit een vrouw was geboren, maar uit de Partij. Nu hij tsaar werd nam hij zich voor een god te worden, deel van de bolsjewistische heilige drieëenheid Marx, Lenin en hijzelf. De goden der aarde."

b. geef met gebruikmaking van dit fragment een punt aan, waarop Stalin op dat moment duidelijk afweek van de eigenlijke leer van het marxisme.

3. Stel: Een historicus doet onderzoek naar de psychologische gesteldheid van Stalin in de jaren dertig. Hij vindt in het Kremlin-archief een handgeschreven briefje, uit de periode van

processen tegen intellectuelen die werden verdacht van sabotage in bepaalde takken van de economie. Het briefje heeft de volgende tekst:

"13-09-1930. Stalin aan Molotov. Alle verklaringen van de saboteurs op het gebied van vis, vlees, ingeblikt voedsel en groenten, moeten onmiddellijk worden gepubliceerd [...] over een week gevolgd door de bekendmaking dat al deze schurken zijn doodgeschoten. Zij moeten allen worden doodgeschoten!"

a. Geef een argument, waarom een historicus, gelet op zijn onderzoeksdoel, deze bron wel of niet bruikbaar zal vinden.

b. welke voorlopige conclusie valt er door hem uit dit korte briefje al te trekken?

4. "Er was iets gebeurd waar geen enkele historicus ooit over geschreven heeft. Op zijn bevel werden vele priesters uit de kampen gehaald. In Leningrad, dat door de Duitsers werd belegerd en waar de hongersnood dagelijks toenam, waren de bewoners hoogstverbaasd en verheugd toen de wonderdadige icoon van Onze Lieve Vrouwe van Kazan in processie door de straten werd gedragen [...] Twintigduizend kerken werden heropend..."

a. Geef een verklaring voor de hier beschreven ommekeer in Stalins politiek.

b. 'De hier bedoelde ommekeer was permanent'.

Verdedig of bestrijd deze stelling met zinnige argumenten.